

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТӨП СОҢГУДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИНИҢ СОҢГУДАЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТАНДЫ КОЖУУНУҢ СОҢГУДА КОМИССИЯЗЫН ТҮРГҮЗҮР ДУГАЙЫНДА

1996 чылдың декабрь 16. № 70. Кызыл хоорай.

«Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 12 чүүдүгө дүүштүр Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын доктаалдары бола:

1. Танды кожуунуң соңгуда комиссиязын 9 киши составтыг кылдыр томулар:
 1. Ховалыг Александр Семеевич, 1965 чылда төрүттүнген, ортук тускай эртемниг, Танды кожуунуң иштиник херектер кылдынын инспектору;
 2. Олар Зинаида Сарыонова, 1975 чылда төрүттүнген, ортук тускай эртемниг, Танды кожуунуң чыгырманын культура кылдынын бухгалтер;
 3. Аян Аламы-оол Ажиенин, 1983 чылда төрүттүнген, ортук тускай эртемниг, «Танды-Уда» солунунун кол редактору ораакчы;
 4. Оюн Федор Шекер-оол, 1959 чылда төрүттүнген, ортук тускай эртемниг, Бай-Хаак суурда куртенин ортук камгалай хайгаарыч инспектору;
 5. Людмила Ивановна, 1966 чылда төрүттүнген, ортук тускай эртемниг, Танды ксипонун салымчы;
 6. Франциск Николай Федорович, 1958 чылда төрүттүнген, докт эртемниг, Танды кожуунуң шериг кол

Республиканың Хоойлуунуң 20 чүүдүгө дүүштүр Кызыл кожуунуң чыгырманы (Н. Ч. Ооржак), Кызыл кожуунуң күрүне органдары, хой-ниги каттыжышкылары, бугурутелери, албан черлери, а лек-хоумдаларына харыяларын беш хонук хуусаада, соңгудалар хунюнде чедир беш хонукта база соңгудалар хунюнде — доп-дораан боер.

Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын даргазы Н. ОНДАР.

Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын харысалгалыг секретары К. БУДУК-ООЛ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИНИҢ СОҢГУДАЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КАА-ХЕМ КОЖУУНУҢ СОҢГУДА КОМИССИЯЗЫН ТҮРГҮЗҮР ДУГАЙЫНДА

1996 чылдың декабрь 16. № 73. Кызыл хоорай.

«Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 12 чүүдүгө дүүштүр Танды кожуунуң чыгырманы (Б. К. Балчый-оол), күрүне органдары, хой-ниги каттыжышкылары, бугурутелери, албан черлери, а ол ишкан албан-дужаалыг кижилери соңгуда комиссияларына эрток чугула байжы-балгаты, транспортту, харыялаа херекселдерин, техниктиг дериг-херекселдерин тып бөринге дулаалар, а ол ишкан сан-мезелерин болгаш материалдарын киирер, соңгуда комиссияларынын дилег-хоумдаларына харыяларын беш хонук хуусаада, соңгудалар хунюнде чедир беш хонукта база соңгудалар хунюнде — доп-дораан боер.

Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын даргазы Н. ОНДАР.

Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын харысалгалыг секретары К. БУДУК-ООЛ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИНИҢ СОҢГУДАЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ БИИ-ХЕМ КОЖУУНУҢ СОҢГУДА КОМИССИЯЗЫН ТҮРГҮЗҮР ДУГАЙЫНДА

1996 чылдың декабрь 16. № 75. Кызыл хоорай.

«Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 12 чүүдүгө дүүштүр Танды кожуунуң чыгырманы (С. К. Долгар), Каа-Хем кожуунуң иштиник херектер кылдынын инспектору; 2. «Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 20 чүүдүгө дүүштүр Каа-Хем кожуунуң чыгырманы (С. К. Долгар), Каа-Хем кожуунуң иштиник херектер кылдынын инспектору; 3. «Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 12 чүүдүгө дүүштүр Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын доктаалдары бола:

1. Каа-Хем кожуунуң соңгуда комиссиязын 7 киши составтыг кылдыр томулар:
 1. Кривон Юри Андреевич, 1988 чылда төрүттүнген, докт эртемниг, Каа-Хем кожуунуң иштиник херектер кылдынын инспектору;
 2. Сатаева Надежда Антоновна, 1948 чылда төрүттүнген, кожууну чыгырманын чер-чер чыгырманын кедирлерин ажал талаа биле кылдынын эртокчунуң хой-ниги каттыжышкылары, бугурутелери, албан черлери, а ол ишкан албан-дужаалыг кижилери соңгуда комиссияларына эрток чугула байжы-балгаты, транспортту, харыялаа херекселдерин, техниктиг дериг-херекселдерин тып бөринге дулаалар, а ол ишкан сан-мезелерин болгаш материалдарын киирер, соңгуда комиссияларынын дилег-хоумдаларына харыяларын беш хонук хуусаада, соңгудалар хунюнде чедир беш хонукта база соңгудалар хунюнде — доп-дораан боер.

Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын даргазы Н. ОНДАР.

Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын харысалгалыг секретары К. БУДУК-ООЛ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИНИҢ СОҢГУДАЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ЧӨН-ХЕМЧИК КОЖУУНУҢ СОҢГУДА КОМИССИЯЗЫН ТҮРГҮЗҮР ДУГАЙЫНДА

1996 чылдың декабрь 16. № 74. Кызыл хоорай.

«Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 12 чүүдүгө дүүштүр Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын доктаалдары бола:

1. Чөн-Хемчик кожуунуң соңгуда комиссиязын 9 киши составтыг кылдыр томулар:
 1. Ондар Сирион-оол Ба...

риш-олоовна, 1954 чылда төрүттүнген, ортук тускай эртемниг, Чөн-Хемчик кожуунуң медицина камгаладыла фондуунуң толээзи; 4. Монгуш Кошкендей Канчыр-олоович, 1941 чылда төрүттүнген, ортук тускай эртемниг, кожуунуң удурут беш инспекциязынын удурут инспектору; 5. Тюлюш Зинаида Декижикова, 1950 чылда төрүттүнген, ортук тускай эртемниг, Чөн-Хемчик кожуунуң соңгудаларына харыяларын беш хонук хуусаада, соңгудалар хунюнде чедир беш хонукта база соңгудалар хунюнде — доп-дораан боер.

Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын даргазы Н. ОНДАР.

Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын харысалгалыг секретары К. БУДУК-ООЛ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИНИҢ СОҢГУДАЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ БИИ-ХЕМ КОЖУУНУҢ СОҢГУДА КОМИССИЯЗЫН ТҮРГҮЗҮР ДУГАЙЫНДА

1996 чылдың декабрь 16. № 75. Кызыл хоорай.

«Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 12 чүүдүгө дүүштүр Танды кожуунуң чыгырманы (С. К. Долгар), Каа-Хем кожуунуң иштиник херектер кылдынын инспектору; 2. «Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 20 чүүдүгө дүүштүр Каа-Хем кожуунуң чыгырманы (С. К. Долгар), Каа-Хем кожуунуң иштиник херектер кылдынын инспектору; 3. «Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 12 чүүдүгө дүүштүр Танды кожуунуң чыгырманы (С. К. Долгар), Каа-Хем кожуунуң иштиник херектер кылдынын инспектору; 4. Оюн Федор Шекер-оол, 1959 чылда төрүттүнген, ортук тускай эртемниг, Бай-Хаак суурда куртенин ортук камгалай хайгаарыч инспектору; 5. Людмила Ивановна, 1966 чылда төрүттүнген, ортук тускай эртемниг, Танды ксипонун салымчы; 6. Франциск Николай Федорович, 1958 чылда төрүттүнген, докт эртемниг, Танды кожуунуң шериг кол

Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын даргазы Н. ОНДАР.

Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын харысалгалыг секретары К. БУДУК-ООЛ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИНИҢ СОҢГУДАЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ БИИ-ХЕМ КОЖУУНУҢ СОҢГУДА КОМИССИЯЗЫН ТҮРГҮЗҮР ДУГАЙЫНДА

1996 чылдың декабрь 16. № 75. Кызыл хоорай.

«Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 12 чүүдүгө дүүштүр Танды кожуунуң чыгырманы (С. К. Долгар), Каа-Хем кожуунуң иштиник херектер кылдынын инспектору; 2. «Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 20 чүүдүгө дүүштүр Каа-Хем кожуунуң чыгырманы (С. К. Долгар), Каа-Хем кожуунуң иштиник херектер кылдынын инспектору; 3. «Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 12 чүүдүгө дүүштүр Танды кожуунуң чыгырманы (С. К. Долгар), Каа-Хем кожуунуң иштиник херектер кылдынын инспектору; 4. Оюн Федор Шекер-оол, 1959 чылда төрүттүнген, ортук тускай эртемниг, Бай-Хаак суурда куртенин ортук камгалай хайгаарыч инспектору; 5. Людмила Ивановна, 1966 чылда төрүттүнген, ортук тускай эртемниг, Танды ксипонун салымчы; 6. Франциск Николай Федорович, 1958 чылда төрүттүнген, докт эртемниг, Танды кожуунуң шериг кол

Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын даргазы Н. ОНДАР.

Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын харысалгалыг секретары К. БУДУК-ООЛ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИНИҢ СОҢГУДАЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ БИИ-ХЕМ КОЖУУНУҢ СОҢГУДА КОМИССИЯЗЫН ТҮРГҮЗҮР ДУГАЙЫНДА

1996 чылдың декабрь 16. № 75. Кызыл хоорай.

«Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 12 чүүдүгө дүүштүр Танды кожуунуң чыгырманы (С. К. Долгар), Каа-Хем кожуунуң иштиник херектер кылдынын инспектору; 2. «Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 20 чүүдүгө дүүштүр Каа-Хем кожуунуң чыгырманы (С. К. Долгар), Каа-Хем кожуунуң иштиник херектер кылдынын инспектору; 3. «Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 12 чүүдүгө дүүштүр Танды кожуунуң чыгырманы (С. К. Долгар), Каа-Хем кожуунуң иштиник херектер кылдынын инспектору; 4. Оюн Федор Шекер-оол, 1959 чылда төрүттүнген, ортук тускай эртемниг, Бай-Хаак суурда куртенин ортук камгалай хайгаарыч инспектору; 5. Людмила Ивановна, 1966 чылда төрүттүнген, ортук тускай эртемниг, Танды ксипонун салымчы; 6. Франциск Николай Федорович, 1958 чылда төрүттүнген, докт эртемниг, Танды кожуунуң шериг кол

Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын даргазы Н. ОНДАР.

Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын харысалгалыг секретары К. БУДУК-ООЛ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИНИҢ СОҢГУДАЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ БИИ-ХЕМ КОЖУУНУҢ СОҢГУДА КОМИССИЯЗЫН ТҮРГҮЗҮР ДУГАЙЫНДА

1996 чылдың декабрь 16. № 75. Кызыл хоорай.

«Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 12 чүүдүгө дүүштүр Танды кожуунуң чыгырманы (С. К. Долгар), Каа-Хем кожуунуң иштиник херектер кылдынын инспектору; 2. «Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 20 чүүдүгө дүүштүр Каа-Хем кожуунуң чыгырманы (С. К. Долгар), Каа-Хем кожуунуң иштиник херектер кылдынын инспектору; 3. «Тыва Республиканың Президентинин соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуунуң 12 чүүдүгө дүүштүр Танды кожуунуң чыгырманы (С. К. Долгар), Каа-Хем кожуунуң иштиник херектер кылдынын инспектору; 4. Оюн Федор Шекер-оол, 1959 чылда төрүттүнген, ортук тускай эртемниг, Бай-Хаак суурда куртенин ортук камгалай хайгаарыч инспектору; 5. Людмила Ивановна, 1966 чылда төрүттүнген, ортук тускай эртемниг, Танды ксипонун салымчы; 6. Франциск Николай Федорович, 1958 чылда төрүттүнген, докт эртемниг, Танды кожуунуң шериг кол

Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын даргазы Н. ОНДАР.

Тыва Республиканың Төп соңгуда комиссиязынын харысалгалыг секретары К. БУДУК-ООЛ.

СУРТААЛ КЫЛЫРДА

Республиканың Төп соңгуда комиссиязында ТР-иң Президент соңгудаларына биле холбаштыр массалыг информатция чекселеринин соңгуда мураунуң суртаал аныктып чорудуп турарын хынаар тускай контроль болуп тургускай. Ук болуптур составында беш киши кирген: бо-луктуң даргазы Людмила Ивановна — Төп соңгуда комиссиязынын секретары; Тамара Парин, Төп соңгуда комиссиязынын катчысы; Оксана Оскал, Дээди Хуралдын юридиктиг кылдынын эртокчунуң; Анна Лажуина, «Тувинская правда» солунунун кылды эртокчунуң; Баче-оол Маады, радиостудиянын чоргалдыгы каттыжышкынын удуруткучу.

Контроль болуп баштайгы хуралына солунунага, радио, телевиденинге соңгуда мураунуң агатас-суртаалдыг материалдарын хынаар чыгарыларын чорудуп чугалайгы көргөн ТР-иң Президент албан-дужаалыга нордаар салгышты кылдыларан эм дээрдене ким-даа кылдыр чорудуп тургускай чектикчи. Хоойуа өзүгаар ол кижилер баштай соңгу-

МАЛДЫ ТУДА КАДАРГАНЫ-ЛА ДЭЭРЕ

Чоокта чаа Тес-Хем кожууну чыгырманы хууда, нитиниң-даа мал-маганын орта алысаа дөш кыдыр хемчегер алаа чогуур-лук дугайында ажал чугаа болган. Алаа эрге-хоюлу орталдарынын, тус чез чадыр-таларынын, ажал-агыларын удуруткучулары кырып, эрге-сүмеэни солукшанар. Иштин херектер кылды-анда мал оору-биле демсел чорудур тускай салбыр дарганы, милициянын майору Сагаан-оол Санчатын дың-нады-биле алырга, мал оорунуң талаа-биле 13 херек буртуктетинге, истел-гезин чорудуп турар, оон иштинде 3 херек ажыттын-маан. Херек кырында мал оорлар чорук хой болуп артышкан. Читкен мал-маганын ээлери боттары холупин сурталлап, дилеп турган, чезел теккен, хо-нук-хуусаа уаамыгып, ор-нун не соой бергенде, а ол көп, шагдаа черинге анык-тып көөр таарыгдалар хой болушкан. Оорларын нин соой берге, оун истеп-тыва-лыр берге болбай аян. Хуу-лаа улустун, нитиниң-даа мал-маганы калаттан чилди, орта алыш турарын С. Сан-чот демделген чугаалаан. Мырында бо хүнперге Ха-раал-Тей фермазындан ук-саалыг бир инекти ийн кы-зыл Кем-АБ-ка чүдүрүп а-лган болгаш-дыр. Оон истелгезин чорудуп турар. Мал оору-биле демселге чорудуп турарын С. Сан-чот демделген чугаалаан. Мырында бо хүнперге Ха-раал-Тей фермазындан ук-саалыг бир инекти ийн кы-зыл Кем-АБ-ка чүдүрүп а-лган болгаш-дыр. Оон истелгезин чорудуп турар. Мал оору-биле демселге чорудуп турарын С. Сан-чот демделген чугаалаан. Мырында бо хүнперге Ха-раал-Тей фермазындан ук-саалыг бир инекти ийн кы-зыл Кем-АБ-ка чүдүрүп а-лган болгаш-дыр. Оон истелгезин чорудуп турар.

Төп соңгуда комиссиязынын контроль болуптур талаа-зында массалыг информатция чекселеринин удуруткучулары-ның база соңгула айтыр-ларын харыялап турар ажал-дыкчылары-биле тайылдыр ажылы чорудары көрдүнген. Бистик коор.

СТУДЕНТИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Тес-Хем кожууну чыгыр-маны Кызыл хоорайын докт болгаш ортук оордалар чекселеринде боттарынын студентилеринге болгаш сургул-дарына ачы-буян чедирген ужурашкылар республиканың Парлаага бажынынын хурдалар алынга декабрь 17-де организастап эрттирген. Алаа тус черин удуруткучулары, ада-иелер, колхоз, коопсуздарынын директорлары иденкейлип кырып, хан-сала-лыг национал ашы-чөмий су-дуну, азыш-биче-чаа бол, бек-лектерин сургула ажы төл-чегинге сонзөвснор.

Танов ЧИПДЕН.

Кадыкшыл — бистин байлаавыс КАДЫК БОЛУР ДИЗЕ...

Чопул, пачиннын база оон иштинде улуз-биче хал-мааты кижилеринин кылдыкшылы чүте ол кижинин хууда херэ-эсе, а күрүне чер-гели айтыр болур дээрин билдингир. Чүте дээрге чон-нун кадыкшылы чүте меди-цина айтырларындан эвес, экономиктиг болгаш социал хандарыладан база улуг ха-маарыгалыг болуп турар. Ынчанга үениң аайы-биле ботун бо айтыр каян-даа турун көрбөн чиди хевир-лиг апар чыдар дээрин ба-сырмалаашан, Тыва Респу-бликаның Президентинин эр-токчунуң чыгырманын айты-рыгарынын талаа-биле че-рөөнчүн Людмила Салча-ковна Эрдыниевна бо дуга-йын чугаалап бөрүн дилээ-ни.

— Людмила Салчаковна, республикада демографтыг байдал-биле кылдыкчы, база бо айтыр талаа-биле Ча-зактың талааындан кылдыг ажылдар чорутууну турары?

— Бөгүн чуртта болуп турар политиктиг, экономиктиг өскөрүлүшкүлөр бистин рес-публикада база малайлап турар болганда, байдал анык-тырардан келген. Изы-бүрү бистин малайлап турарымыз чүдүлдер хей-биле болуп ту-рар болдой. Чон арамында моон чуртунда турганын ты-каш чыгыс ай оорула, ту-руш чок болганындан, идео-логтуг вакуум тургустунуп келген. Социал айтырлар даян-каларда аякч чиди бо-луп келген. Октябрь аяк ха-маарышты амьдарып-чуртта-рынга эртокчон чугула чүдү-дер салды алары-биле анал-каан аякч үчү кижилер бөрү-чүне хамаарышын 347 муң рубль болуп турар. Ын-чаарга чуртактын чонунуң 78 хуузу ол саан каан аякч түдүкчүден өвөш оорулагып болуп турар. Сөөлүгү үеде ак-ша-шалын, пособие үнмезин барымдалаар чүте болза, бай-дал оон-даа парымдан келти-рер.

Бо-ла бугу чүдүлдерин сал-дарында чуртактын чонунуң алаа салды-биле солутууларын муң чуртакка хамаарыш-тыр 20 хуу чедир кулаулан. Оон калдындан чаа төрүттү-нген чаштырды өлүп чорур-чоруу база көвүден турар. Бо хүнүг санаашкылар-биле алырга, нитиниң-биле чон ара-мында муң чуртакка онаштыр өлүр чорук 13 хуу чедир турар. Изы-бүрү оал-ондак, кадыкшылың бак-сырааны, сагыш-кымыл тала-ы-биле алаа эвес байдал тур-густунуп келген, бодунуң тынынга чедери дөш тыккан чонунуң амыттыгына амыл чедирин турар факторлар кө-вүден турары ол.

Чазақтың талааында көп-дүй айкалар чорутууну ту-рарыл дээрге бугу-ла ол чо-рутунуң турар хемчегер, нитин ажал, амьдарылыны дошелан көдүреринче угап-ган дээрин бир дугарында демделген каары чугула. Ка-дык-камгалап, өг-бүдө бол-гаш бичи чаштар камгалады-нын талаа-биле күрүне про-граммазын удуруткучу кыл-ган, айкалдан турар бис. Ол болза өг-бүдө планашкы-нышын төнтериниң ажылы-дыр. Ындыг төптер дыка хой айкалды кылдып чорудуп ту-рар дээрин солун, сөктүлдер-ден-даа көстүп турар болтай.

Социал дуааладык болуру-чогур аргаларын чоңга чер-ле чедирип кылдынын турар болза, бо эде-тургузулуг үе-чалды аякч эртери улам бергенде көөр.

— Бичи уруларын, чер-ле кычан нитиниң-биле чо-нун кадыкшылы херэжес-кининин кадыкшылы бай-далындан чорт хамаарыгалыг болдой. Ынчаарга херэжес-кининин кадык шыа социал бай-далындан база дорт хама-арыгалыг. Херэжес улус ажал кызырылазынга бир дугарында таавырын турар болгаш, аар ажалдарда база хойу-биле хараа туттуган болуп турар...

— Шин Чонуну кадык бир дугарында херэжесинин кадыкшылы байдалындан ха-маарыкыр. Ынчангаш 2000 Чечена БУЛЫТОВА чугаалашкан.

ТОКА КАЯ ТӨРҮТТҮНГЕНИЛ?

Хууда демдеглелден

Салчак Токанын кая төрүттүнгенил, болууд азы, аламын азы чотум азы болганын дугайында кыска даап болашкынар солунар арнарына оюлгу чыларда ында-хана кестуулеп туруулаанын номчуку сактып олур боор. Шынык оок кандыг-даа бадыткал болбап болгай, ою бадыткал карынын херээ-даа чууга эвес болуу ыйнаа. Токанын адаы төгүгө артып калган, ба-милжиям Тока, аам—Салчак, төрүттүген чери—Мерген болган-дыр-ла. Ынчаарда Тока чотум кая төрүттүнгенил? Бир-ле чүвенин өзгөчү турар джар.

Ааа хамаарыштыр улуг изанын өбгөлдөрүн (олар—кодуу мөөн хан-төрөл өбгөлдөрү, ам бистин аравахта чок) каш ууда дынаанынма кол дааныш, бот-дугайты мындай болалды сөс алчын илдегенекс чотум мөн ийин. Ам кээп бистин орамын бо. Тока 1901 чылда төрүттүнген болза, мөөн адамнын калды төрөл амын Кол Мандан олду Дарыгын (1896 чылда төрүттүнгөн) бир каттап Мөөн-Хөл чанында Чу-муртуг хемин кезик аксы оймаанга сизин кези туру-дуста, мында деп чуугалаанын улгап мөн: «Мындай чүве ийин бо, оолдар, Тока дартырас болган болза, бо илтирээр чылар Улуу-Хемин бөөр чоонуулаш, Улуу-Ий-лагга төрүттүнгөн, менден беш-алды хар бие эр чүве мөн. Ычанаа-де-ле Каа-Хем көшкөч, оок-на ушкан күш деп кылдып үнгөс, дартыра-сайт, улуг баытчыныс бооп депши чоруй барганы ол ыйнаа оок...» Дарыгын прем Токадан улуг болган, мөн болаарыма, көргөни болган билдирин. Токанын атаа, бистин Токунуун каас-чараа бир оонагай булуңуна төрүттүнгенин ыйчаар чуугалаанын чылпак чок ийи болганы ол-дур.

Кырган өбгөнүн, Талымга чурттап чоран Момбурейин чууга-биле аларга, Токанын аламы Тас-Баытты дээр-го (ону 1800 чылдын төңүзүндө, 1900 чылдын өзгөчө-дөле мнчаар адаар болганын кол билгенер) Мөөн-Хөл ыйчаар бир арбан хере уулу-биле кады ирэн эвеске көкүң-дүжү чурттап чоран, сурас уурларгай, ында дорук-төрөл-лаа... ора билдирмес кижиле болган. Онда уде Мөөн-Хөлге (Улуу-Чайлаг, Кужурауг-Булуң, Дашыг-Кезик мнчаар) кырган-ачаа ол Мандан, оолдар — Дарыгын прем, мөөн ачам Балгын, оол дунмамы Кол (Максим) Чигит суг-лар-биле кады Бораандай (чогалчын Леонид Чадамба-ноч ачаан), Мөмбурей, Моорак, Кара-Давыш, Себге, Хо-дубан баа өскөлөрүн-лаа турлап коштарып тургулаан. Олардын алы-төүтүнөн каш-ла кырган артык бис. Ынчаар-ла ачы, балчык ара-тар кожа-хеабө чурттап чор-ла, 1905-06 чылдар үеинде Тас-Баытты аянып Каа-Хем кожуунда төрөлгөн бис дээр улугу амын келгеш, оок өг-бүлөсүн боттарынын турары Мерген хемиче көжүрүп алгаш барган чүве-дир. Ол шагда Току—Каа-Хем улугу Колтуула, Дезиг саптайп ийи-бөөр төрөлгөн артык чоран, бо-ле чотуп амын кээр турган.

Тас-Баытты аянып Току-да чок төрөлгөн кылгаш өг-бүлө кижилер болган чүве, оозун эки билер мөн деп кым-бир кижиниң буюрду деп чуугалап органын дынааан мөн. Харн дымчыр чууга элери, 1970 чылдардан бээр боор, чамдык тожу кижилер: «Тока дарганын төрөли бистин кезек болган чүве» — дийип тургулаан сураан бо Адыр-Кезик суурга дынаан мөн. Ол та кандыг?.. Ааа-аа! Тас-Баытты аянып көжүрүп джыра берген соода, оок-биле кады чурттап чоран дартып Талым, Төлбүт деп шик чөлдөргө көшкүлөш, ааа сумунун арбаныры бооп чурттап бергелеш. Олар дээр-ге коллар, хөкүктөр коллаан улус болган.

Борта база бир мөөн каар чүве болза, Токанын акымын дугайы 1900 чылда төрүттүнгөн, 1980 чылда мөч-көч аам Балгынны чок билдир болур. «Дарганын акымын Шомуктай мөөн кончуп танышым болду ыйнаа, Каа-Хеминде бо-ла чотуп амын кээр, хөй кезинде биско кээп хонар чүве» — деп, аам ынаа дээр болган. Ылаң-чурда бистин Төлбулда Улуу-Арыг иштинде чадарыраска хонуп чыда, ачам-оам-биле дыка-ла хөргөргөн болганын билер болган улгап мөн. Оок аныч тоан чылдар мур-шунда Мөөнгө чурттап чоран бир ботук ол амын ачы ара-тарып амында-чурттап-ла-амын дугайында Максим Чигиттин (ол 1910 чылда төрүттүнгөн, 1982 чылда мөч-көч) ура бистин көргөн дегендеги демдеглеленин өргөндөрүн папкасы мөндө бар. Ында Тас-Баытты мөн кынар-биле кая кады чурттап чоранын база бистин болду. «Дарга суугу тожу кижиле болганын шы» деп, ол чуугалаан чүве.

Тымыкы Мөөн-Хөлгө чаш турда-ла, адамы чок, сурас оок болган чүве дээр мөөн үстүндө өбгөлдөр-даа, чамдык өскө кырганнар-даа чуугалап чоранын дынаан мөн. Ычанаа-де-ле Токанын Тымыкы дээр шы ийин, чүгө дээр Токунуун Мөөн, Талым девискө-ринге кол хөйүк улауунуң арамын Тымыкы азы Тымыкы дээр хөвирин, ааа деген-лей адаарга айнашкы, чы-лаа, Салбак, Хавык, Хал-бага деп кижилер тургулаан чыда. Токанын аламы Тас-Баытты дээр аламы тожу артык хөргөш деп буюрш ботура чүве үстүндө бистинтин кол үчүлдө кол үлдөсүн болур-дур. Кады чурттап чоран кижилеринин билгени ол.

Год Тымыкы канчп Салчак Тока, Токунуун Мөөн-Хөлгө төрүттүнгөн — канчп Каа-Хемин Мерген, Баытты уде сурас кижиле болганы — канчп Калбак-Херек деп ададыр бооп «уулганын» дээр, кижиниң бодунуң ба-за бир изам төгүзү бооп ар-тык ыйнаа. Ында-даа болу-лаар.

Тыва хурувунин, оок нам болган чазанын үндө-лек-чилерин брөөн, суралгай-турган амында-чылды, чогал-чы Салчак Калбак-Херектин Токун аламы тожууң өг-бө-лөккө кирер уулуңуң чүд-дөргөп дугайы дынаанын, бот-дугайты билгенин мын-дыг ийин. Бо дээр төңчү харым-болал эвештер.

Алексей ПУГУРАК.

БҮГҮ КУШТУ МӨӨНЭЭРИ, МАЛДЫ КАМГАЛААРЫ — СОҢГААРЛАТТЫНМАС СОРУЛГА

турар. Во хунерде ол ийги кыштагыне малын апаар деп турар. Хууда чылдыгы, бола малдык. Суг орунга хар өргөнү ийи турар. Далган-тарваа бар, чижин чаа соо белекпен алган.

Нарын хемин солагы таламында дага бир кыш-таже кедер дөштүн Шериг-оол Дивизиянык чаданкан. Кылын хөрүктөлгөн харга машина теккиленген турар. Чордумас. Хем иштинде малдын Биче-оол Шимитке Президент ужурашкан. Бо берге кышта шыр малды хем иштинде кыштадып, оода-ла будук-бур-биле кол-лүй келерин турган, кам-галлап аларынын аргалары бардыр дээрин Президент көтөр.

Ш. Д. Ооржак кезек мал-чыныга чоран сөүндө, ол хун суурун Култура бажынына чоң-биле ужурашкан болган келген сорулгазы — малды бо кончуп берге кыштап камгалап ал-маны аргаларын өөренип көөрү дээрин чоңга чууга-лаан. Эң улуг хар өвүрдө дүшкөн дээрин ол дынаа-кан. Ычанаа ол кожуна-п практиктик дуза чедире-биле чамдык акжалдар кыл-дынган. 40 тонна дагынып чоруткан. Оруктар кылды-нып турар, электри чырып бар. Ам Эрэн кожуунуң ажал-агылыгына 10-10 тонна кышкы солгарыны дари чорутуруп, далбайларын аар дөмдөрүн кылына-дыр хайнадырар. Нарына телевиденин ийги про-граммасын тургузар, мал-ды кодуу аарын дораан эмнен эгелээр херек дээрин чуугалаан. Шак мындай берге байдалды амык уду-турчулар, амык малчынар билдирин турар. Малды адымында көөргө-ле чүтөөр шыкан, а кажан ол арты-доруп баксыраан, чы-дыптар болза, ычан бүү чү-ле орайтан болур дээрин айтыпкан. Улуг аймык үн-гөс ол дээрин база катан са-пээр малдын байдалы күчүр, амыкында харм чуга черлер дилеп кадарып

Президент оок улаштыр чораш, «Мөрөн» совхозка берган. Ол апа суму ча-гыргазыны төлөөрүн бол-гер ажал-агынын дирек-тору-биле ужурашкан, ында иштин байдалын дугайында билди алган. Ол кылын хөтүк харга болууну шериг машинасын теккилендирин чораш, Кызыл-Хан деп че-ре-ле малдын Э. Лажапкан-галына арай боорда четкен. Малчынын 200 амык баш-сапээр малдын байдалы күчүр, амыкында харм чуга черлер дилеп кадарып

Көвүрүг тудуунга чоран

Тыва Республиканың Пре-зиденти Ш. Д. Ооржак үдүн Көп-Тенин паром ке-жиге чоран болган ында Каа-Хемин кежир көвүрүг ту-дууну бригаданын ажалы-биле танышкан. Ук көвүрү-гү Красноярскин «Сибсо-вострой» акционер ишти-легин Михаил Быковка удур-ган бригада чорудуп ту-рар. Бригада бо чылдын өз-гөндөн акжалдан эгелеш, ы-нда 26 кижиле арга-биле ий-ке амыкдал турар.

Шериг-оол Дивизиянык коллективти кылган амык-дары дээр оларга өөрүч тө-тиргенин илереткен болган ТР-нин Чазанын республи-канын орук четкини сайм-аргайгайлар бааа көвүрүг тудууларын моон соңгаар-да чорудар таламы дээр алар

Бистик көрр.

ЭЭП ЧАНЫП КЕЛГЕН

Чечен Республиканың де-вискөрингө тайбык күш-андык амыдарга катан тургузуга удуун кириин, хөй-ияттынн көрүм-чүрүмүп кай-чалары-биле боттары-нык албай-хүлөөлгөн өр-түгүн турган тыва миллия-нык тускай сорулганын, амык-дары (МТСО) дайнык-лары төрөп чөриче декабрь

Танов ЧИГДЕН.

пноп атка төлөткө болдум. Оок бээр-ле спортче оруум иштеттинген.

Баштайгы өөреникчилерин Илья Шванг-Хуурак, Влади-мир Биче-оол, Владимир Ула-нин билгаш элөөдө оолдаран Эрес-оол Сырат, Роман Са-ндыг, Артын Чамзыр, Са-мед Чамбын, Темир Долпак оларынк спортчу чөдүшкн-лерин билгашкан чоргаар-ламас аргам чок.

Спортчу кижиле бүү тала-

«НАСТР»-НЫН УРУУ

Кундуштуг суурун эмнел-по-дункуу бичекке, шевергин бажыла турар болду. Ары-нын аажок халыларда арна-рыларга удуу бааа не-чашка турсактапкан хуулу-тарын аамы каан. Чамык-чагай, чуагарып өмчүн Галина Николаевна Лифа-нова дээр болду. Айттыр-ма-га ол мнчаар харылады: — 1971 чылда Кызылдың эмчи уилиштин дооскан, маана акжалдан эгелеш, Хер-шывас-биле акжалдан тур-шис. Во суурда хеймер дундам-биле кады чурттап чор бис. Оок эсе улаштары-васе соңгаар көжүп чоругу-байган. Төрөп, өскөн чери дег эрчим чүве турбас ийин, ычанаа чотумга бараан бооп, маана арканын ол. Эм-тач хире-череги-биле бар. Кады акжалдан турар эжи-рин Лариса Ак-ооловна Нор-бу дээр, 1985 чылда бааа-ла Кы-зылдың өмчүн уилишенин дооскан кижиле. Суур чуртта-кчыларынын максталын алган, хундуштукти чедип алган. Шанда Чедере, «Тинел-гө» совхозка кино-механиги, чолаачы Ак-оол Оюн деп акым турган чүве. Баштак, каткы-хөлдү, хол бөмбүү ойнаан чөргө оок «аары» бөрүн көргөш, кижиле бааа-ла «аары» эгелээр чүве бол-гай. Шоланын бөсүн «Настр» дийер. Лариса эмчи оок дур бооп-тур ийин. Айт-тарына: — «Настр»-нын уруу мөн — диял.

чөдир белекпен албаан. Ко-жуунуң акша-төгерик чору-дурга чешаанда четпес амы өскөр чырагдалтынн кал-ган болур. Каян Кызылдың пенсионерлери ол айнык пен-сия акшанын аң алган турда, кожуунда төс айнык акша-ны албаан болуу турары чик-ти. Москвадан пенсия акша-зы асма-да болза кер, оу Эр-эн, Тес-Хем-болгаш. Оу ко-жуунуң пенсионерлеринде мал чени, одаар чүүд са-дып аларына бааа техника хөдөмдөөрүнө бири эгелчег-дөр бээр апаар дээрин чууга-лаан. Ужуражыла үеинде Президент чоңун санал-ола-ры кичээлгелди дыңап, оларын айттырларга тодарай харыларын берген.

Президент ол хун кожуу-нун амык-агылыгына чоран сөүндө актив хураын өрттирип, аааа чоң-биле ужу-рашкан. Ол аааа чүве чууга-лаан, мал ченин курлары-ла-рыне улуг кичээлгелди улаштырар. Маана хама-арлыр кожуунуң бүүрү бот-тарынын билгелгелди анык кожуунулар Мал ченин ко-рууну, салып азын орайп аларын дүрдөлдөр херек дээрин айткан. Чикээлгөр-ге, Монгу-Тайга кожуун мал ченин Бай-Тайга, Барыш-Хемчик, Сут-Хөл, Чаа-Хөл кожуунулар, Эрэн болган Тес-Хем — Таңды, Каа-Хем, Би-Хем болган Кызыл ко-жуунулар ачы-агыт мал ченин сөөртүр. Оок агытда малдык эм-дом хандырыла-зын бааа дарыи организа-цир. Сөөлү уде улуг хар Каа-Хем, Би-Хем кожуунулар чаган болуп турар, а рес-публиканың барык кожуу-нардына чамдык черлерде хар ама-ла чагаан. Монгу-Тайга кожуунга хар чаган-даа болза, хадаан сөүндө чамдык оларар акыттынын келген, ычанаа-даа онду-чинде черлерде хар киреш хөрүктөлгөн калган. Ычана-п мал-маганын онгар чер-лерден чылды кадарар бол-за эки, аааа кичээлгелди болур херек.

Президент оок улаштыр чораш, «Мөрөн» совхозка берган. Ол апа суму ча-гыргазыны төлөөрүн бол-гер ажал-агынын дирек-тору-биле ужурашкан, ында иштин байдалын дугайында билди алган. Ол кылын хөтүк харга болууну шериг машинасын теккилендирин чораш, Кызыл-Хан деп че-ре-ле малдын Э. Лажапкан-галына арай боорда четкен. Малчынын 200 амык баш-сапээр малдын байдалы күчүр, амыкында харм чуга черлер дилеп кадарып

Кышты ажып эртери — кымга-даа шылгалда

Тес-Хем кожуун, Тываның бүүрүнү тура Самагалдай бо-чылгы агаар-бойдуз таламы-биле нарын байдалдар. Час-лык токуту, чыкып барык бүүрү дүрүзү канчалыгына бааа таварышкан. Эртен айнык ийги чартымында хар мыр-тай хөрүктөпкен, бакка бак мал чениринин кутуларын эстүрер сизин шөлдери өрттөп хуожталган.

Оден артар, өртен артпас дээр кончуп шы. Шээр малдын 19 кышта, малчы-нарын 18 чурттага бажы-ныч өрткө чирткен. Оок-биле чорелештир канга алыска тараа шөлдери удуу бижир ийги оорттоп тараа куль-тураларын черлерин хем-чөлдү 2555 гектар болуп ту-рар. Агаар-бойдуштуң аар ха-кыма кожуунуң чурттакчы-

Даштыкыда болушкуннар, фактылар

Күекелер хээп каанкан

ЖЕНЕВА. (РОСИТА-СЧТА-нык корреспондентин Ко-вастин ПРИБЫТКОВ). Швейцарияны Белья хорайында Бурганын төрүттүнгөн хунуңд байырамында белектер амыкыларга күекелер шалтык кадып турар. Чаа чыл-дык каастагыла-шымдөргө амыкылар миллионналар кылдыр өлөктүлгү кабелдерин алар хээп каанкан. Элек-три дамчылар бүүдүүндө улусуң хөй-ай кирген ке-дүрдүшкунуң хөвүн күекелер элээн уналардып турар. А коммунсалтар артык шүүдөл үндүрү, боттарынын киосктерине чаа иллюминация салып аларына немел-де акша-хөргөңи үндүр ужура таваржып турар.

Тус черин, хөйүзүң уеугар аларга, күекелерин чө-дирген когаралы камгалат компаниялары дедир өгитпес. А бир эвес кабелдерин ыт, дышпөл болгаш эске-даа ди-риг амытанар сандан үндүрүп каар болза, камгалат ор-ганнары оок когарал-каражаны санааш, хөпө бээр ужу-рут.

Байырлада «чингелде»

Чаа чыл болган бурганын төрүттүнгөн хунуңд бай-ырлардында Швейцариянык чотачылары эш-өөртүңө, аалчылар бажыныча, ресторанага баргаш балдырын дындадып палтакан таварылда, олар жоруп девидевес: «Бакка оонажы бээр ирги мен бө?» — деп салып чо-ва; «вастар-даа. Швейцарияда «Кызыл думчук» деп ассоци-ациянык эки турачылары ээрин дымый берген чолаачы-ларынык машинасына олорушкан, аал-оранынча менди-чагай чедирин каар.

«Кызыл думчук» бодунуң чылдыгы Чаа чыл бүүдүүндө чорудар бунуңың ачы-дуузын декабрь 13-тен 31-ге че-дир организалат чорудуп турар. Ол бунуңың херек эгел-дө бо чылгы беш улаа болуп турар. Байырларда үеинде «Кызыл думчук» ачы-дуза чедирлөгөнгө Швейцария-нык чурттакчылары чыдагы берген. Эртен чылгы бо ассоциациянык адресинге телефон дамчытар 1960 чагып кирген. Байырларда үеинде ээнигенин дыныдымкан 3702 чаманын бажынарына сол-менди чедирген.

Херэженер черле оварымчалыг

Швейцариянык өмчлери болган социологары херэ-женерин калдыкыл байдалынын дугайында калбак шик-тинде акжалдар чоруткан. Ол өртен шиктиндегериниң туңгелди эугулар аларга, херэженеринин күш-дамары та-ламын-биле сайырапы эр улустан шала кошканды болза, тапкыларды, араг-лары жери эвеш, калдыкынын бы-жылап аларына стуктуг. Ол шыкан кыс улус артык децандыр бооп, семирин бөрүндөн коргун-сестир, тавары-

болуп турар. Оок ынай, рес-публика иштинде турар бүү ортумак өөрелдиге черлерин боттарынын бөдөлдөшө алы-дып албаан турган таварыш-талар бааа бар. Ычанаа ак-шаландырышкынын тран-сфер аргазы-биле халдыра-рыне албаан турар. Ол бис-ко канча-даа таварышас чүүд-дур дээрин ол айткан. Россиянык иштинде 40 хире регионнар ботарын боттары халдырар турар, а артык 79 регионнарын удуруткучу-лары акша-төгерик сүржүр дөш Москвада ай-айы-биле хиличкеленип турарын бааа чуугалаан. Президент бо чыл-дың 120 хонуну чүгө Мос-квага амык-агымын аайы-биле өрттирген. А ораалык бүүдүн чылдың хөй кезин ында акжалдан, яамыларын удуруткучулары-биле акша-төгерик сүржүрүргө болган өске-даа акжалдарга өйлөш-көн.

Устүндө чуугалаанынвы трансфер аргазы дээр — Россиянык кирич алган олуугамадан мемелде өрткө дөш кирген үндүртүлгү чү-дө 15 хууун артык 79 су-бъективдерге удуу артык сап-чугарай болуп турар. Ычанаа оок кижиле сайып ба-рымдалаан турган удеп чору-дур, а тус черлерин иштин байдаларын чедир өөренип көрбөй турар. Ычанаа 79 «алышкык» оуу элээр ар-хажок бичи сап-туң болуу турар! Херек кырында ол ак-ша-төгерикти шунтузу биско келбес, өки дээр-ле, чүгө оок 50 хууу биско чедип ту-рар. Акша-төгерик сүржүр дөш Президент В. С. Черп-омирдинге беш улаа кир-каны Б. Н. Ельцин беш удаа дөт айткышынын берген документалери-биле акыл-даарга бөзүп дөмөй-ле дыка берге болуп турар. Оларын бирөөнине мында деп би-жирээ: «Мен Тывага бодум чо-раан мөн. Кончуп акжалтар бөдүүн чок, Тывага акша-тө-герикти чедир бөрүндөндөн ол улусуң сайырапы де-лигиңге четпейн, турар. Ы-

Часаа төлөөрүн чолгаш амыкың акылдакчылары-нык кыржылгашы-биле өрткөн кожуун чагыргазынын кол-легиянын хуралына ху-дөө алган хемчөгөр шыгымы болган. Ында демдегленин болаа кынар-чар материал-дарын чырагдалынын шык салгаларын өргөлдөп кол ижнерер С. Д. В. Монгуш ди-леп тыпкан, кожуун чагыр-газынча, оок коллегия хура-лынга илтикен дыңдалар.

Даш-оол САРЫГЛАР

Республиканың Мал аары-лар-биле девискөр стан-циянык мал эгичин.

Хуулоң алдыган шиктир-нин хыналдааны, организа-таашкынын кожуунуң чагыр-га дарганынк бири ораалык чымы К. Д. Дордум чорудуп эгелеш.

Бузурукчу, мегечини сойгалаан

КАИР. (РОСИТА-СЧТА-нык корреспондентин Сергей БАКИН). Афины хорайың хөлөөлөкчөргө суду Абдель Момей деп херэженни Египеттиң өргө-чагыргазына ху-дөөдүн бээр дугайында шиктирин үндүргөн. Ол кажар, олуг чамы-биле болууду чыгыс чер-чуртуулардан 200 миллион фунтуву (чигелген аларга 65 миллион дол-лар) мөчө арга-биле бүүрүп алган болуп турар.

1980 чылдарын ортан үеинде бо херэжен «Хелико Миор» туудуг компаниянын организалат тургускан. Тут-туну турар чурттага бажынарыдан бажык бээр дуга-йында керезин чурттакчылар-биле чаргаш, олардан хөй түңгү акша-хөргөлери чыкп эгелеш. Каяк дугу-жуганын үеи өртин, керээ чарган удууна бажык бээр хууулеги чокуштуп хээр, кажарал өөрөгөн херэжен Грецияга десе берген.

Абдель Момей мурунда чыгыс улаа эвес шиктирин чораш. А бо уадада Египеттиң илестеге органыры ону илест, кайда барганын доктамап хайларга турган.

Чокта ка Грециянык корум-чүрүм органыры кем-хөк үгүдөгичин, мегечи херэженни туткан хоруудаа, Грецияга доктаатынган чүрүм эугуар Афинынык тала-лекчилер судуун шиктирин ол чуртун юстиция минис-три бадылар ужурауг. Даап болашкынар эугуар алар-га, 1992 чылда 9 миллион доллар түңгү наркотиктер амык-кончаа алыр дөш сядарын орадалшкан үш грек далайжылары дөди хемчөгө-биле шиктен. Египеттиң юстиция министри кем-хөк үгүдөгичин херэженни ол далайжылар-биле орайп аларын саналдар бодан турар.

чангаш Тываның политикай байдалы дүвөрөөниң бөй-далче шилчөөн-биле, өш Пансков, доп-дораан Ооржак дарганың дилөөн акша-тө-герик додуу-биле бергеш, ме-нээ бодунар хууда илтикар силер!» деп бижээп. Ычаа деп бижн каарга беш акша-төгерикти бербей турар. «Борис Николаевичтин ындиг ат салган документалери-ле хөй-дур ийин» дийер. Ычанаа Тываның Чазаа-нык удуруткучуларынын ий-ди доктамап акылаан, кур-тап турарынын чылгаанын амыкыларын чылгаанын тран-сфер аргазы-биле халдыра-рыне албаан турар. Ол бис-ко канча-даа таварышас чүүд-дур дээрин ол айткан. Россиянык иштинде 40 хире регионнар ботарын боттары халдырар турар, а артык 79 регионнарын удуруткучу-лары акша-төгерик сүржүр дөш Москвада ай-айы-биле хиличкеленип турарын бааа чуугалаан. Президент бо чыл-дың 120 хонуну чүгө Мос-квага амык-агымын аайы-биле өрттирген. А ораалык бүүдүн чылдың хөй кезин ында акжалдан, яамыларын удуруткучулары-биле акша-төгерик сүржүрүргө болган өске-даа акжалдарга өйлөш-көн.

АДА-ӨГБЕЛЕРИМ САЛЫМ-ЧОЛУ

Төөгүнүң балалчак арыннары

(Уланчым, Эгең ММ 136, 138 «Шында»)
Адамдын дунямын Бичи-Хорлуу угаман «контр» уруу дээш кызыккыны тур-жун бээр, адамдын ады өскөтүн, «Бичи-Хорлуу Чо-кун» кылдыр солдур ужура-га таварышкан. Угам төрөш чери Чаданга чурттан чө-рөш, байрамчык аныкыра-дык өг-бөлүң түдүп, хой ажы-төдү эстүрүн каа.

«Сурас солду суралган чө-рөш тыпкан» — дээш ышкан, кыргыз-ачамын «азырады-га» өскөн кады төрөш дунма-ла. Нобуру кожуу төвү-дөн «Ада-Өгбөлү» кылып келген даргадар адамдын ат-сы-нын айтырарга, ол шынчы кыжы болган, азыраган ала-мын адын адамдын төрөш аламын. Баар-Уур-Дашын адам алаарга, «Мен-Бө» кы-зырдуу бай дөстөгүн артып-

чымыр-сен» — дээш, Би-чи кошулду хавырын апар-ган. Бө өбүмни күскөз кы-жы, харыдага чазанты ча-рыкта шери албадан-биле су-рун алган Кызылче бар чо-рааш, оң ийди чоруп шыда-нас боорга, Алар-Төш кыры-га боолан каанчак джир. Ол уеде Кызылче албадалдыг орук айы-биле та чеже киж-и тынмыдан чарылган. Оон эгел-ден чоңуң ол чоон орун «Алар-Төш» деп алай берген база-ла бир ууруду.

Кижилерин мойнуңа ке-дирген ээсин тавынас ба-улам-на чырылып, амын-дө-көлгөн, Чаданга аныкыра-дык Хүрээниң кумат дугаалдыг кижикчи үндөктөлгөн, эр-төмдөк ала-башкы Монгол-Лопсан-Чимитин база-ла кыргыз-ачам Хомишук Ма-

ам өрөөниңе эртен чаш шаап, аал-оранын ала-тоду, акы-дума, төрөл коңу, чө-рүтүн сактан, оларын-биле болаңды байрыкың, даар-та болуу өлүмүң шиткеди калчар төлөтпн хуэң алы-рын болд, хаалга халыр дээрн манат турган чадаас. Даң аткан. Кыштын адык айы үнүп келген. Ийн айың бирин хуңуе, дүкениң оң шак үзүндө чазактың амынгыр шеригери улу-г эртемден биле мээң назылап кырай берген кыргыз-ачамын боолаш, элзөңгөргө хоёп каанар.

Соелунде дыка хой чылдар эрте бергенде, Тыва АССР-тин Дөөлү судунун президиумунун докталы-биле «Уу-геткен херө чо» деп кыргыз-ачамын агартып каан саазын алган мен. Чеже-даа чылдар эртен болза, актык чөргө дла-штыкелге оонадып, боолдык каар кыргыз-ачам дээш хомумалың коңуч улг. Таңды-Урнхай улаа хою Манчы-Кыдаттын, Моолдун өжөн-хаанын ийн дакпыр даралалың азданга чораш, төрөл-бүлүктери барымда-лап чыгырч чораш бистиң понд-дүжүметтеривс даштык өжөлдөң даралалың арат чоңуңа болуң, кудуку заданың карачал сула киж-илерин өш-кош кылып, олар-ның амыдыралыңа детким-чен дады берип чорашар.

Коммунизмниң кээринге хажыт чоң бузуреп, пача-занкы алган-хөрөң, оларга чүдүп чорур шавыста, Тываның шаангагы төрө хөрөң арат чоңа карык-дошкун чораш кылдыр көргөткөн оқта шын эвес деп бодаар

Мен. Бай мен-не дээш эгиниң арат-албатызын кем-буруу чок чөргө аттең-эридей бербес болгай.
Өгбөлөриң эртенк төөгүзүн хундууп көрбөзүмүс ужу-рудан, чоңуңуң эң өки чачылардыр бо үеңд сакла-дыңа чедирбөзүмүс, ам кайда келгенвис биске бил-дир. Эргн Тыва турда, оорлар, дургунар, өске-даа кеминг херектер үлгөткө-лөр арат чоңуңуң ат-алдарың баксырады, оларның халак-тызың үндүрүп, шыдадыр арга чок кылып кээрге, феодалдыг үеде төс эриңиң ажыдап, танмалыг чызаан төүңгө чыылган арат чоң мурунуга оларның үлгөткөн дла-хөрөң оонап, үзүп ши-дир турган. Бө дээрге дарал-эвэс-тир. Кандыг-даа тургу-зугуң күрүңгө эрге-хоойлу-жыла-ла турар ужурулг. Хоойлуну хундууеп, ону са-гып чорур болуусса, биске шөөча безиң херекчок апаар.

(Уланчым).
Даш-оол КАРА-САЛ.

Бистинг инак ачавыс Кара-Канчымырович ИРТИГ бо хун-нерде 60 харлаан. Ол дээш эртенг математик башкы. Улус өөрдөлгөңүн шугуунаа ак сөткүлдүг, бедик мер-жекилдиг ажылы дээш «Россия Федерациязынч улус өөрдөлгөңүн тергиниң» деп хундууг атка төлөтпн болган. Ачавыс боду коңуч тоңуг, бөдүн киж. Бистинг кызын, дээш өртем чедирп, амыдыралдыг долгем ооруңуң үдөп, деткившан чорур ачавыска чоргарла-нып чорур бис.

Эртин ачавыстың төрүттүңгөн хунуң таварыштыр байыр чедирп, каң дөг бөжыг кыдыкшыды, узуң назыны, өөрүшкүнү күзөлдөс:

Кара-Хөлдүң Иригтерден укталган Кара-Канчымырович бистинг ачавыс Алдан харның бедивиде үнөштин, Ажы-төдү бисти чагып, сурган чок. Өөрдөп каан сургуулардыг сени утпас, Өөрүшкүнү илердинг чедип кээр-дир. Алдан харлаан уруг башкы ачавыс Амыр-кадык уул чылда чурттаган! Уруглары Маргарита, Наталья, Далина, оолдары Чалп, Буян.

Республиканың бедик мержекилдиг өмчлөрүнүнг бирээ-зи Өмөк Кууларович МАРТАН-ООН 60 хуннерде 55 харлаан. Оон алыс чурта Чоң-Хемчиктин көңүг-шактыг Шени. Ол 1968 чылда Томскниң медицина институтун чедип-кинниң дооскан, Кызыл хоорайның № 1 поликлиниказын-га участка өмчөн бооп ажылдап өгөлөн. Топуг-томоан-ныг, улуг-биче кижилерге сакгыч чоңаңгар анык специа-лист найсымалдыг чурттакчыларынч хундуктелиң удаткан чок чедип алган. Кижилөр-биле чугаалажып бил-дир, оларның кадым дээш кезеде сакгыч арып чорур өмчүн 1973 чылда хоорайны өмч-экспертиза комиссия-зынч удурткучунага тоумулаан.

Мартан-оол өмчүн аням-буур арылгар болган оон камгалаңарың дугайдыа тайылбыр-сүмөлериң «Шин» солуга болган Тыва радиого бижип, чугаалап, чоңу дээш кады хире сакгыч чорурун билер бис.

Өмөк Кууларовичке төрүттүңгөн хунуң таварыштыр база оон өг-бүлөңгө сөткүлдиг ханымыңдан ийрг байыр-чы болган ажылыңыңе чаа-чаа чедипкинниң күзөң тур бис.

Кызыл хоорайның болук чурттакчыларынч өмчүң-дөңдөн Савдро МААДЫ.

Шыдыраа РЕСПУБЛИКА ЧЕМПИОНУ АТ ДЭЭШ

Тыва Республиканың бир-шүүде маргылдаа 36-ти чери дээш шыдыраа мар-жыдаа декабрь 14-те Кызыл-да өгөлөн. Маргылдааның кирин, 6 мастерго кылды-гарга ууру Тыва Республи-жон спортчулар долганы-жон системазы-биле ойнаар. Оларның араанда эртенк чылгы республика чемпиону Наталья Кол, республика чемпиону чораш, Тываның курне университетининг студентин Аяна Дамбаша, хоочун шыдыраачы, ТР-нин 13 дакпыр чемпиону Марта Донгак, биология эртерминиң доктору Чечек Сагын Оюн бо неделяныг төңүр-болган өске-даа билигитир шыдыраачылар бар.

Эр улустуң аразынга Тавов ЧИГДЕН.

МЕДИЦИНА ПОЛИСТЕРИН БЕРИП ЭГЕЛЭЭН
Тыва Республиканың албан камгаладылганың медицина фондузу ажылдавын турар инвалид-терге страхованың медицина полистерин берип өгөлөңнени дыйналып тур.

Херек документиер: паспорт, инвалид болганын дугайдыа шынылыга, куш-ажыл деттери. 0 хардан 15 хар чедир назылыг инвалид уруг-ларның ада-эвиң урунуг төрүттүңгөн херечиле-лин болгаш авазынын паспортун эскээр.

Ажылдап турар инвалидтер медицина полизин ажылдап турар черинден алыр.

Ажылдавын турар пенсионерлерге медицина полизин бербес.

Адресивис: Кызыл, Калинин кудумчузу, 11, 3-ку каат, 80 дугаарыг кабинет, 13 шактан 16 шакка чедир хуэң алыр (пятница хуннеринден аңгыда). Айтырлар салып харылажыр теле-фон № 4-16-44.

ТЫВА-ТҮРК ЛИЦЕЙ

1996 чылдын декабрь 21-де Тывада бир дугаар Тыва-түрк лицейни байырлыг ажыдышкыныче хоорайны болгаш республиканың чурттакчыла-рын, ылангыя лицейниң сургууларын ады-ис-лерин чалап тур.

ПРОГРАММАДА:

10.00 шакта — лицейниң ажыдышкыны (Ро-венская кудумчуда ТТЛ).

12.00 шакта — республиканың В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шин театрына байырлыг концерт.

Агар саны: КБ «Тыва кредит» № 363406, сч. 700161629, МФО 049304729, ИНН — 1701008465.

Солун Россия Федерациязынч Парлаага болгаш масса-дыг информация ченесетерин талазы-биле кообузу-дугаа амынч чыгыдыгына контроль болгаш бурткелди-ни Тыва денскээр эртелиңде бүртүктеткен.

Бүртүктеткен дугаары — Т 0007.
Солуна өвөрткөткөн материаларын, авторларынч бодалары реакцияныг тургузу-биле күтүшөй барып бо-лур. Айтыртың саныры болгаш өске-ла фактылары, дыйнадылары дээш авторлар боттары карымалар.

Шажын — чоннуң сүзүү

ОШТАП ТУРГАНЫМ ОЛ ЫЙНААН

Сөөлүг үеде сарыг шажын Тывада хөстүг азымнарныг бою берген. Чоң хамнарныг ламаларың аржак-дузанын көрүп; аары-аржактын, чо-вуладаның оспаадан азыр-кып ап турар. Ылангыя рес-публикага тыва хамнарны, «Дүңгүр» виаталейниң тур-густуңун хундууеп эгелээш, аана кээр кижилеринч саны хун бүрдө чавырылбайн ту-рар. Өкөрөп көөрге, бө шит-теге колдуула-ла анык өдөр, ачалар, жас уруглар кээр боор чорду. Ол чөрдө эив-лар. А ол нияталдыла жылдап турар өр-даа, кыс-даа хамнар шыраар дээш шил-түүнө, тужай документилг, ады-сураа чоң ортузунга бил-дир апарган кижилер бооп турар.

Чоокта чаа оларныг бирээ-бизе башыңдык өл, оң ажы-лың, амыдыралың соңура-дың. Ам оң болуу, өг-бүлөң-биле тавыштыр көрөй. Оң Сайлык-оол Иванович Кан-чыр-оол дээр, Коңуч эрес шичилгит, чугаанар, анык кыжы чораш. Сайлык-оол Ивановичның тусканың эрте-ми — ажал өмчөн. Ол Кызыл-да кээде ажал-аргыг техникамуң дооскан. Улуг-Хем кожуу-нуң «Улуг-Хем» сөхөзүна май өмчөлдөп, бригадалар тур-ган. Баркыла-он чөд чыл дурдузула ажалдаан, ав-дыңга саалышкан, коңуч аар бертигел. Оон ажалда-лап берген. Ылангыя коңуч берге бадалга турдум. Маң-гыр чөрдүгүлүгүмни билер. Бөргө бөдүктүн ивалданың өвөлдөң, үш чөд, аар үү-кө өйдөлдөм. Чоңуу сөгөш, ам кыжы болганым бөдүр» — деп шичыгың байдалың сак-тып чугалаан. Оозун боолар-га, ол кээр-хүннөр, чылдар-дын оң сакгы-сеткилнеңе бадалас ис бооп артып ка-лганың билд.

«А ада-төөгүдөн угум, салгай дамылап салыман чү-вө. Амынч ачавыс кыргыз-ачамын Сат Бүрүт Чамакай оюду дээр. Улуг-Хем кожуу-да Ыжын деп черин Демир-Суг мынаар чурттан чораш. Бичин турдум, оң шын ат-сыны сургап, алап олурган кыжы дынаваан мен. Ха-миар салым-чазанынч ачы-газыда ол кижилерге дузазын көргүзүп, оларны аары-ар-жыктан, хай-байыттан, дума-хайнааган «адыр»-иң чо-рааш. Ыжыңаңар улус оң ады адаас, оюң-кызым «Бу-дун-Билер» деп алаар. Оон ол шалазы чоруту чоң ортузунга тараса-тараа, ол хөкөүңү ханыг репрессивниң кара-орунче чаңгар-ла идиң ал-ган кире берген. Өскөз чуга-лааларга, өзү кара кижилер-ниң хол-мөңгөңгө аламынч ол. Ыжың-аңамын Саян ар-гыгы шөкүлөн. Ол ошман бол эң көбөйөн Сарган. Ча-лыр өскө мей, кыргыз-ачам ышкы ачам бадуу хам-нан чораш.

Шынаал, черге оон-на «хайы» мынаан, кижы амын-таның кыдыг-даа — оң-даа, багай-даа мөзү-бузугу салгай дамынар болгайда, Сайлык-оолду чынында-ла «шайлаан-ды» чының чижек-барымда-ан бар. Оон чыныды мындаг: бир-ле катал кыргыз-ачам бичиң кызынч башкы суй-баң, домпел каан. Ол буян-сың кырганың салгаларың «кестер» Сайлык-оолду ба-жыңды өл-ла хөвөр артып калган. Оң денгүр бажың көргөн кыял оң доран-на эскерип каар. Хэрин-даа Би-чинде бир-ле озад болкай таңырып, төмөшкөн элган-дыр деп болгай бөр. А хөрок кырыда ыңдыг эвес; кыргыз-ачамның бун-кекчиңг ак сеткилени артырып каал «ни-демдээ»-дир. Оон бөр-ле оң оруу улам улаач, амгы хуннөргө чедир оң эдөртпн өскөгөн.

Баркыла беш чыл бурун-га Тывага сарыг шажын ду-гааның сургаал бөрүдери анык-чарлыг болу бергенде, чер-черлерге-булу билер кижилер хөлдөдөн чырык хун карашың үчүп, кады-коңа-зынга, өш-өрүңгө, дөргүл-төрөлгө хаммавчок, хары-даа чөк-кавы суурлар, хоорай-лар чурткел-ыларынга чажы-ры чорашың артып көргүзүп, чүдүтө-суугүлден ажык-дузаның улукка тайылбырлап, анык-биле ажылдап кирип-кен. А тыва хамнарның «Дү-гүр» ниаталейи Кызыл хоорайга аныгтынар бил-дир. Сайлык-оол Ипа-ловни оң көжүңүңү бо-лу берген. Ам мыда бөүлө ажаллап турар ол. Оң чуга-ламы-биле алырга, кызынч намын-ла-бир чүгөң соңуу-галдыг апары үш харыг турду бидиң бөр чүд-дир. Бир эвес ада-неп эскеричел улус бола, ол хире назылыг турда, огулуң азы урууңуң

келир үеде кым болуруң бил-диң аптар ышкылаң. Мен ол хире назылыг турган, ыш-даш соктап, бир-ле дааш үндүргөн чорур болган-дир мен. Хам болуруму оштап турганым ол мынаан» — деп, Сайлык-оол Иванович сактып орап чораш. Ам ол республи-када шыраар хамнарның са-лыгында кире берген. Ыжың-гай ыңдыг чүвө өйкөң, моң-мурунда чылдарга аары-ар-жыктан, хай-байыттан алы-рып каан улустары ам-даа бу-зуреп, хары-даа боттарың өш-өрүп, дөргүл-төрөлпн, хо-дун-өмчүн эдөртпн алган кел-дир болу берген. Олар оң ат-сыны алап, ол өзүгар сургалган көр апарганар. Ыжың хэарде кымдан ойт-лаар боор, Ыжыңаңар чала-галар саны чавырыр ха-манчок, улус коудей берген ол улукка бөдүңүң бун-ныг дузазын чедирпн чору-рунч херекчиң кылдыр ча-нан турар.

Сайлык-оол Иванович-биле шөшөн черге хөрежиге бол-за, оортан хейле чүдүлөрүн «сөбөкчө» болуу чорду. Алыс болу будуу билер болганда, ыңды бир-ле оонагай мөзү-бу-зуреп, хары-даа боттарың, хай-байытка тавышканың кижилер боттарың салгалың чуга-лаан чылдар-ла, оларның судалын туудуп, караан, ды-лык көргөш, кыдыг арыгдан муңчулуг чорурун, чүңү хай-бачыдынга даярдыктын билиң каантар. Бу чоң Иби-шиди бө? Азы... Моңу эртемге далайың тургаң, элчө тоңар-гай харың берге эки боор. Солун арың кыдың эртенс кызыгаарлыг болганда аан.

«Хам кыжы кандай болуруң? Адаа ыдыг алыртың база салдым. Оң чарымы бө: «Бир эвес хамнаар укулгус-дуг кыдың мен деп бөдү билди аңкан болду. Бир дугаарында, багай үндүрдөң бөдүн арылган алыр херек. Арага арылгы шуут хоруур, таакны тыртыры соксадыр. От-көстүң, чаңгалаңдың, далай-сүңүң элзериңе чып-кыр, сөңүр, Төк эзеп үш-күнү олоң алгар, сак салыр, күчү-күштү оң алыр. Шитки сакгы-сеткили арыг бо-лур, ак сеткилдиг, метечи болбас. Чаштарың чаңгар, улуг кижилерин хундууер. Ады-мичин, балык-балыңың, мал-маның амы-тыңыңа өтөсөң, арга-аргың, холдер-ниң, сугдарың, чө-ораның ху-магалып, камнаар.

Адаа соода хөрөңгөн кижилерге хамнарыштыр оң бөдүңүң хауаа бодалың ду-гааларың дийдис. Ыжың таарында херыны дымча-дым.

«Херөжешер — бунныг кижилер деп. Ажыт чалак-чылар, бодардыкчылар ышкылаң. Кис кижилер ары-силг, амынчши болуруң күдээр мен. Олар уруг-дарың кады хаммавчок коңунай, оларны чараш чүддөргө өөрдөң деп бөрөн кижиндер болуң деп бөрөн каан.»

Улустуң бузууралың, иде-лени чалаан алган бөдү бил-диң ол кызынч ак оруу узуң болуң деп чалбарып, төлөң артайың.

Шаңгыр-оол ДОРЖУ.

«Хам кыжы кандай болуруң? Адаа ыдыг алыртың база салдым. Оң чарымы бө: «Бир эвес хамнаар укулгус-дуг кыдың мен деп бөдү билди аңкан болду. Бир дугаарында, багай үндүрдөң бөдүн арылган алыр херек. Арага арылгы шуут хоруур, таакны тыртыры соксадыр. От-көстүң, чаңгалаңдың, далай-сүңүң элзериңе чып-кыр, сөңүр, Төк эзеп үш-күнү олоң алгар, сак салыр, күчү-күштү оң алыр. Шитки сакгы-сеткили арыг бо-лур, ак сеткилдиг, метечи болбас. Чаштарың чаңгар, улуг кижилерин хундууер. Ады-мичин, балык-балыңың, мал-маның амы-тыңыңа өтөсөң, арга-аргың, холдер-ниң, сугдарың, чө-ораның ху-магалып, камнаар.

«Хам кыжы кандай болуруң? Адаа ыдыг алыртың база салдым. Оң чарымы бө: «Бир эвес хамнаар укулгус-дуг кыдың мен деп бөдү билди аңкан болду. Бир дугаарында, багай үндүрдөң бөдүн арылган алыр херек. Арага арылгы шуут хоруур, таакны тыртыры соксадыр. От-көстүң, чаңгалаңдың, далай-сүңүң элзериңе чып-кыр, сөңүр, Төк эзеп үш-күнү олоң алгар, сак салыр, күчү-күштү оң алыр. Шитки сакгы-сеткили арыг бо-лур, ак сеткилдиг, метечи болбас. Чаштарың чаңгар, улуг кижилерин хундууер. Ады-мичин, балык-балыңың, мал-маның амы-тыңыңа өтөсөң, арга-аргың, холдер-ниң, сугдарың, чө-ораның ху-магалып, камнаар.

«Хам кыжы кандай болуруң? Адаа ыдыг алыртың база салдым. Оң чарымы бө: «Бир эвес хамнаар укулгус-дуг кыдың мен деп бөдү билди аңкан болду. Бир дугаарында, багай үндүрдөң бөдүн арылган алыр херек. Арага арылгы шуут хоруур, таакны тыртыры соксадыр. От-көстүң, чаңгалаңдың, далай-сүңүң элзериңе чып-кыр, сөңүр, Төк эзеп үш-күнү олоң алгар, сак салыр, күчү-күштү оң алыр. Шитки сакгы-сеткили арыг бо-лур, ак сеткилдиг, метечи болбас. Чаштарың чаңгар, улуг кижилерин хундууер. Ады-мичин, балык-балыңың, мал-маның амы-тыңыңа өтөсөң, арга-аргың, холдер-ниң, сугдарың, чө-ораның ху-магалып, камнаар.

«Хам кыжы кандай болуруң? Адаа ыдыг алыртың база салдым. Оң чарымы бө: «Бир эвес хамнаар укулгус-дуг кыдың мен деп бөдү билди аңкан болду. Бир дугаарында, багай үндүрдөң бөдүн арылган алыр херек. Арага арылгы шуут хоруур, таакны тыртыры соксадыр. От-көстүң, чаңгалаңдың, далай-сүңүң элзериңе чып-кыр, сөңүр, Төк эзеп үш-күнү олоң алгар, сак салыр, күчү-күштү оң алыр. Шитки сакгы-сеткили арыг бо-лур, ак сеткилдиг, метечи болбас. Чаштарың чаңгар, улуг кижилерин хундууер. Ады-мичин, балык-балыңың, мал-маның амы-тыңыңа өтөсөң, арга-аргың, холдер-ниң, сугдарың, чө-ораның ху-магалып, камнаар.

«Хам кыжы кандай болуруң? Адаа ыдыг алыртың база салдым. Оң чарымы бө: «Бир эвес хамнаар укулгус-дуг кыдың мен деп бөдү билди аңкан болду. Бир дугаарында, багай үндүрдөң бөдүн арылган алыр херек. Арага арылгы шуут хоруур, таакны тыртыры соксадыр. От-көстүң, чаңгалаңдың, далай-сүңүң элзериңе чып-кыр, сөңүр, Төк эзеп үш-күнү олоң алгар, сак салыр, күчү-күштү оң алыр. Шитки сакгы-сеткили арыг бо-лур, ак сеткилдиг, метечи болбас. Чаштарың чаңгар, улуг кижилерин хундууер. Ады-мичин, балык-балыңың, мал-маның амы-тыңыңа өтөсөң, арга-аргың, холдер-ниң, сугдарың, чө-ораның ху-магалып, камнаар.

«Хам кыжы кандай болуруң? Адаа ыдыг алыртың база салдым. Оң чарымы бө: «Бир эвес хамнаар укулгус-дуг кыдың мен деп бөдү билди аңкан болду. Бир дугаарында, багай үндүрдөң бөдүн арылган алыр херек. Арага арылгы шуут хоруур, таакны тыртыры соксадыр. От-көстүң, чаңгалаңдың, далай-сүңүң элзериңе чып-кыр, сөңүр, Төк эзеп үш-күнү олоң алгар, сак салыр, күчү-күштү оң алыр. Шитки сакгы-сеткили арыг бо-лур, ак сеткилдиг, метечи болбас. Чаштарың чаңгар, улуг кижилерин хундууер. Ады-мичин, балык-балыңың, мал-маның амы-тыңыңа өтөсөң, арга-аргың, холдер-ниң, сугдарың, чө-ораның ху-магалып, камнаар.

ШКОЛАВЫС 30 ХАРЛААН

Самгалдайың уруглар-ның уран чүүлү школазы 1966 чылдын октябрь 1-ге ажал-чыг-даа. Хамнар, оларның уруг-лары база дүңгүлөр-тиң. Дан бажыны сарыг хө-рөжиге, дүңгүр дамын-га, даг агарыңың өм-чаның каттышкан ол бүгү күш-

терге арылганышкың чаа-гы эртенк. Хөстүг чаңгалаңыңа угаан-күч «чаңа» бөр чор-ду. Ма-мелердин солчуш-куну кижы буруңгө бир анык байдалды тургузууңа. Мен база чиктиг көдүлүш-күңгө алыңым. Дагып тур-ганымыс бедиктиң өзиниң үнү хой өткени дег кулаам-да дыйналы берди. Дүң-гү-мен өң-чүгөң, хуулаазиң хөгжүмгө үнөткөн каргыра-лаан тур мен. «Ойт, канчал барың?» — деп мени кым-дарыраалар эвес мен, эдеп чүвө-ле чорду.

Космостуң, октаргайың, чөрдөрүң энергияныг каттышкан күштеринг, ит-тириң дүлгөңүңеринге алыска кандыг-даа киж-иним турган. Чалаг-тер-ге-биле чашкыныңа оон аңдарылган мен.

Веш-адды метр бедик кө-вүрүг иже, суг ужар ара-зынга ужуушкун төмөс болган, эртен кыска назы-ным төгүзү беин дөзү-вү-биле чурттуңуң четтиң-ки. Оң соонда мээң ака-даркылаң биле багай мени-киң карак кызылы алдым-үстүү оранарга дыйналып турган боор. Ол дээрбени кы-зыл-лажылар та каанга ка-тап туруп алыр улус чүвө.

Көдө аратарга, тарааны-нарга Чаа Хөл хеминг уун-га туттунган дээрбелеринг даглан-таразы четип-ле-туураңи сеткилим ханымың-дан күзөдүм, үлө бүтсү!

Олар уран чүүл талазы-биле тускай эртенни чедип ап, чоңуңа, күрүңнеңе бараан болулар дээрбениң чыңиңг турбас. Школамыс бо хун-нер-де ажыттың, акылдап өгөлөңдөң бөр 30 чыл оюн дөмдөгөл турар. Ыжыңаңар бо школага ажылдап чораш база ажалдап чорур өш-өөрүмгө өкчөн күзөдүм.

Сөргөй СӨЭЭН.
Самгалдайга чугалаңың уран чүүл школазынч башкымы.

КЫРЫЗАДАА...

Кудустуг суурун чоңу-нун хууда нээ эртенни-ле 7 шакта шуужук үнөш, көжө срай оң келер. Оон кадарымы, илг-соокка, хат-когурумга долуг